

Михайлишин У. І.

УДК 808.3.-07

МЕТОДИКА ЗАСВОЄННЯ ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Здійснено спробу виробити методика засвоєння експресивно-стилістичних фразеологізмів студентами-філологами під час вивчення курсу сучасної української мови. Схарактеризовано міжстильові, книжні та розмовно-побутові фразеологічні одиниці, які пропонуються для засвоєння під час лекцій і семінарських занять. Розглянуто питання про фразеологічні архаїзми та фразеологічні історизми, що прикрашають мовлення людини. Розроблено вправи для збагачення експресивно-стилістичних фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, експресивність, фразеологічні історизми, фразеологічні архаїзми, вправи.

Совершена попытка выработать методика усвоения экспрессивно-стилистических фразеологизмов студентами-филологами во время обучения курса современного украинского языка. Схарактеризованы межстилевые, книжные и разговорно-бытовые фразеологические единицы, предложенные для усвоения во время лекций и семинарских занятий. Рассмотрены вопросы о фразеологических архаизмах и фразеологических историзмах, которые украшают речь человека. Разработаны упражнения для обогащения экспрессивно-стилистических фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологические единицы, экспрессивность, фразеологические историзмы, фразеологические архаизмы, упражнения.

The article suggests an attempt to develop the methodology of acquiring expressive and stylistic phraseological units by students majoring in philology while studying the contemporary Ukrainian language. We have characterized interstyle, bookish and colloquial phraseological units that are proposed for acquisition during lectures and practical classes. The article dwells on phraseological archaic words and phraseological historic words that enrich human speech. We have elaborated exercises for the enrichment of expressive and stylistic phraseological units.

Key words: phraseological units, expressiveness, phraseological historic words, phraseological archaic words, exercises.

Актуальність дослідження проблеми навчання фразеології не тільки в школі, але й у вищому навчальному закладі зумовлена потребою збагачення й удосконалення рідної мови і мовлення, підвищення ефективності навчально-виховного процесу в умовах національного розвитку українського суспільства. Спостереження над особливостями усного і писемного мовлення, результати модульних контрольних робіт із сучасної української мови, інші зрізи знань, умінь і навичок студентів-філологів свідчать про обмежене вживання ними фразеологізмів української мови і мінімальний фразеологічний запас навіть після опрацювання означеної теми. Такий результат вивчення фразеології вимагає особливої уваги до шляхів її опрацювання, збагачення фразеологічного запасу студентів, вироблення системи тренувальних вправ, яка сприяла б ефективному засвоєнню розділу і спонукала до формування образного, виразного, різноманітного мовлення. Особливо мало уваги приділяється опрацюванню експресивно-стилістичних властивостей фразеологічних одиниць як на теоретичному, так і практичному рівнях. Методика навчання фразеології учнів загальноосвітньої школи докладно розглядали у своїх розвідках В. Д. Ужченко, Л. І. Скрипник, Г. М. Удовиченко, Л. П. Кожуховська та багато інших дослідників, але проблема вивчення фразеології студентами-філологами не була предметом докладних наукових розвідок українських лінгводидактів.

Недоліки методики викладання української фразеології студентів-філологів у вищих навчальних закладах спонукали нас дослідити фразеологічні одиниці з погляду експресивно-стилістичних властивостей та запропонувати завдання для закріплення вивченого матеріалу – це **мета** нашої **статті**.

Для її досягнення ми намагалися розв'язати такі **завдання**:

- 1) схарактеризувати міжстильові, книжні фразеологічні одиниці та розмовно-побутового стилю;
- 2) розглянути питання про фразеологічні архаїзми та історизми;
- 3) запропонувати вправи для засвоєння вивченого матеріалу з досліджуваної проблеми.

Основою збагачення та використання в усному мовленні фразеологічних одиниць є потреба врахування передусім лінгвістичних особливостей навчання фразеології. Теоретичну інформацію з перших двох питань студенти отримують на лекціях із курсу “Фразеологія”, закріплюють в умовах виконання самостійної роботи, під час проведення практично-семінарських і лабораторних занять. Виходячи з експресивно-стилістичних особливостей і сфери вживання, фразеологізми розподіляються на три великі роз-

ряди: міжстильові, розмовно-побутові і книжні. Загалом стилістична диференціація фразеологізмів, як і належність кожного з них до конкретних розрядів, є історичним явищем: у процесі розвитку мовлення збільшується розряд міжстильової групи фразеології, інтенсивно виникають нові групи і моделі з-поміж фразеологізмів розмовно-побутового і книжного характеру, постійно відбувається експресивно-стилістична переоцінка окремих фразеологічних одиниць.

Під міжстильовими фразеологічними зворотами розуміють стійкі сполучення слів, які вживаються в усіх стилях мови, володіючи “нульовою” стилістичною характеристикою, наприклад: *від усього серця, таємне голосування, свіжими слідами* та інші. Міжстильові фразеологізми, як і міжстильові слова, є простими найменуваннями явищ об’єктивної дійсності, без будь-якої оцінки. Із погляду відображення експресивно-стилістичних властивостей вони експресивно не забарвлені й загальноновживані, тому в ряді синонімічних слів і зворотів завжди є стилістично нейтральними, наприклад: *зійшов з розуму і не всі вдома, підняти голову і задерти ніс*. Фразеологізмів міжстильового характеру багато, і їхня кількість постійно зростає. Однак їх усе ж таки менше, ніж фразеологізмів, обмежених у своєму вживанні певною сферою спілкування. Це пояснюється тим, що переважна більшість фразеологізмів, еквівалентних за семантикою зі словом, функціонують в українській мові як образні синоніми до слів і мають певне “знижене” або “підвищене” експресивно-оцінне забарвлення [5].

Фразеологічні одиниці розмовно-побутового характеру відрізняються від міжстильових фразеологізмів, з одного боку, більш вузькою сферою використання (вони переважно або винятково використовуються в усному монологічному, діалогічному чи полілогічному мовленні), а з іншого, своїм специфічним “зниженим” експресивно-стилістичним забарвленням (ласка, іронія, лайка, презирство, жарти, фамільярність тощо). Ці властивості особливо яскраво спостерігаються під час порівняння їх із загальноновживаними синонімічними словами. Пор.: *говорити – точити яси, наскрізь – до останньої нитки, вилікувати – поставити на ноги, тривожитися – піднести на ноги, придумати – висмоктати з пальця, втручатися – сунути ніс, швидко – з усіх ніг, ворогувати – бути на ножах*. Майже всі розмовно-побутові фразеологізми мають образний характер і вносять у мовлення відтінок невимушеності, простоти і навіть деякої “вільності” чи фамільярності у висловлюванні: *приший кобилі хвіст, підкласти свиню, як оселедці в бочці, каші не зварити, мамин синочок, стріляти з пушок по горобцях, скільки вовка не годуй, він усе в ліс дивиться* та інші [3].

Фразеологічні одиниці книжного характеру відрізняються від розмовно-побутових фразеологічних зворотів, по-перше, зовсім іншою сферою вживання (вони переважно або виключно вживаються в письмовому мовленні), по-друге, своїм специфічним “підвищеним”, “піднесеним” експресивно-стилістичним забарвленням (книжності, святковості, патетичності, поетичності тощо): *болючі проблеми, зійти з орбіти, питома вага, перейти рубікон*. Подібно до книжної лексики, основною сферою вживання книжної фразеології є суворо нормоване літературне мовлення, стилі публіцистичних і наукових текстів, мова художніх творів тощо. Тому найбільш яскраві групи з-поміж книжної фразеології утворюють фразеологічні одиниці термінологічного, поетичного і публіцистичного характеру. Особливі якості книжних фразеологізмів (як і фразеологізмів розмовно-побутового характеру) найвиразніше проявляються тоді, коли вони порівнюються із загальноновживаними лексичними синонімами, наприклад: *здатися – скласти зброю, випадок – гра долі, знищити – стерти з лиця землі, армія – збройні сили, гроші – золотий телець, повітря – повітряний океан*.

Відзначимо ще один момент, якому мало приділяється увага під час вивчення сучасної української мови, – це робота із застарілими фразеологізмами, які, як і слова, діляться на дві категорії: фразеологічні історизми і фразеологічні архаїзми. Фразеологічні історизми – це фразеологічні одиниці, що вийшли з активного вжитку у зв’язку зі зникненням відповідного явища дійсності (*мировий суддя, вроджений дворянин, ламати списи, іти на ви, мертві сраму не мають* тощо). Під фразеологічними архаїзмами слід розуміти фразеологічні одиниці, які вийшли з активного вживання у зв’язку з витісненням їх іншими стійкими сполученнями слів або окремими словами, що виявилися такими, які більше підходять для вираження відповідних понять (*турецькі боби – квасоля, Новий Світ – Америка, блукаючі зірки – планети*). Застарілі фразеологізми, як і застарілі слова, можуть бути використані для створення мовного колориту епохи, святково-патетичного мовлення або комічного ефекту. Однак через їхній лексичний склад і структуру стилістичне використання фразеологічних архаїзмів та історизмів деколи може бути подібним до того, яке характерне для фразеологічних зворотів, що входять в активний словниковий запас мови. У такому випадку вони піддаються індивідуально-авторській обробці і функціонують у відповідному контексті як фразеологічні неологізми [1].

Для закріплення вивченого теоретичного матеріалу про експресивно-емоційну фразеологію української мови використовують відповідні тренувальні вправи. Загалом вправи українські лінгводидакти тлумачать як “види навчальної діяльності учнів, які ставлять їх перед необхідністю багаторазового і варіативного застосування одержаних знань у різних зв’язках і умовах” [2, с. 217]. Виконання вправ постійно ставить учнів в умови пошуку, розв’язання проблем, завдань – деколи високої складності. Є різні класифікації вправ, але ми зупинимося на такій: 1) спостереження над мовою із завданням виявити ті чи інші явища або властивості тощо; 2) проведення різних видів розбору; 3) різні види списування із завданнями:

дібрати, підкреслити, змінити, вставити; 4) конструювання слів, словосполучень, речень, реплік, утворення граматичних форм тощо; 5) творчі [2, с. 217]. Із цієї класифікації використаємо лише вправи під номером третім і п'ятим, спрямуємо їх на закріплення вивченого теоретичного матеріалу про використання експресивно-емоційної фразеології. Пропонуємо такі завдання:

1) дібрати фразеологізми, які вказують на: а) радість, б) смуток, в) глузування; г) розпуку тощо;

2) виписати із фразеологічного словника ті фразеологічні одиниці, значення яких відповідає слову *соромитися* (*ховати очі ...*);

3) позначити фразеологізми, які мають значення “кого-небудь щось постійно турбує, мучить, завдає душевного болю”:

1. *Пробігла чорна кішка.*

2. *Черв'ячок точить.*

3. *Кішці смішки, а мишці слізки.*

4. *Кожна пташка своєї пісні співає.*

5. *Стявши голову, за волоссям не плачуть;*

4) з'ясувати, який фразеологізм ужито в значенні “сердитися”.

1. *Роззявити рота.*

2. *Копилити губи.*

3. *Розв'язати язика.*

4. *Не сходити з уст.*

5. *Мовити до діла;*

5) указати, у якому рядку наведений фразеологізм має значення “готовий заплакати”.

1. *Очі горять вогнем.*

2. *Очі на лоба лізуть.*

3. *Очі так і прядуть.*

4. *Очей не відведеш.*

5. *Очі на мокрому місці.*

Творчі завдання вказують на креативність мислення студентів, розвивають мовлення, збагачують фразеологічний запас. Завдання для творчих вправ можна запропонувати такі:

1) Із поданих фразеологічних одиниць виписати експресивно-стилістичні, скласти з ними речення.

Дивитися, як теля на нові ворота, дати маху, скільки літ скільки зим, водити антимонії, товкти воду в ступі, покласти зуби на полицю, бути на сьомому небі.

2) Прочитати фразеологічні одиниці; назвати ті, що належать до фразеологічних історизмів; скласти з ними діалогічні репліки.

Наче татарська орда, у три погібелі, давати перцю, є ще порох у порохівницях, заливати сала за шкуру, ганебний стовп, у ногах правди немає, між Сциллою і Харибдою, вивести на орбіту, олімпійський спокій, китайські церемонії, міряти на один аришин, світ клином зійшовся, мати городів руських.

3) Прочитати запропоновані фразеологічні одиниці, виписати фразеологічні архаїзми, один із них використати у зв'язному тексті.

Сади Семираміди, тягнути лямку, прокрустове ложе, зітерти в порошок, спалити мости, дати дра-ла, точити лясси, притча во язицех, темна вода в облацех, гордіїв вузол, піррова перемога, Діоген у бочці, авгієві стайні, содом і гоморра.

4) У зв'язному тексті (5–6 речень) розкрити значення фразеологізму *пускати бісики* (або: *допикати до живих печінок, пекти раків*).

5) Побудувати діалог (діалогічний текст), використовуючи самостійно дібрані зі словника емоційно-експресивні фразеологізми [4].

Ефективність роботи над фразеологічними одиницями української мови експресивно-стилістичного характеру має можливість здійснюватися за умови тісного поєднання теоретичного матеріалу із практичним, тобто проведенням добре продуманої системи вправ, що є перспективою подальших досліджень.

Література:

1. Горіна Ж. Д. Українська мова за професійним спрямуванням : [навчальний посібник для студентів історичного фаху] / Ж. Д. Горіна, Л. І. Прокопенко. – Одеса : ПНЦ АПН України – М. П. Черкасов, 2005. – 123 с.

2. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка / М. Р. Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.

3. Сучасна українська мова : [підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та інші ; за ред. О. Д. Пономаріва]. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.

4. Ужченко В. Д. Вивчення фразеології в середній школі : [посібник для вчителя] / В. Д. Ужченко. – К. : Радянська школа, 1990. – 175 с.

5. Українська мова : енциклопедія / [редколегія: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.